

KUNDALIKNING ADABIY SHAKL SIFATIDAGI NAZARIY ASOSLARI

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ДНЕВНИКА КАК ЛИТЕРАТУРНОЙ ФОРМЫ

THEORETICAL FOUNDATIONS OF A DIARY AS A LITERARY FORM

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15626463>

Xoshimov Doniyor Dilshod o'g'li

FarDu Lingvistika ingliz tili 1-bosqich magistranti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada kundalik janrining adabiyotdagi o'ziga xos shakli sifatida nazariy asoslari tahlil qilinadi. Kundalik adabiyoti badiiy tafakkur, shaxsiy kechinmalar va ichki monolog asosida shakllangan individual tajribaning aksidir. Maqolada kundalikning adabiy-estetik funksiyalari, uning avtobiografik matn sifatidagi o'rni, zamonaviy adabiy jarayondagi o'zgarishlari hamda adabiy tanqidagi baholanishi ilmiy-nazariy yondashuv asosida ko'rib chiqiladi. Shuningdek, kundalik janrining XX–XXI asr adabiyotidagi rivojlanish bosqichlari, uslubiy xususiyatlari va u orqali mualliflik pozitsiyasining ifodalanish usullari tahlil etiladi. Maqola adabiy janrlar tizimida kundalikning tutgan o'rni va badiiy-estetik qiymatini yoritishga qaratilgan.*

Kalit so'zlar: *kundalik janri, adabiy shakl, avtobiografizm, ichki monolog, adabiy tafakkur, mualliflik pozitsiyasi, zamonaviy adabiyot, janrlar tizimi.*

Аннотация: *В данной статье анализируются теоретические основы жанра дневника как своеобразной формы в литературе. Ежедневная литература - это отражение индивидуального опыта, сформированного на основе художественного мышления, личных переживаний и внутреннего монолога. В статье рассматриваются литературно-эстетические функции дневника, его роль как автобиографического текста, его изменения в современном литературном процессе и его оценка в литературной критике на основе научно-теоретического подхода. Также анализируются этапы развития жанра дневника в литературе XX–XXI веков, его стилистические особенности и способы выражения авторской позиции. Статья направлена на освещение роли и художественно-эстетической ценности дневника в системе литературных жанров.*

Ключевые слова: *жанр повседневности, литературная форма, автобиографизм, внутренний монолог, литературное мышление, авторская позиция, современная литература, система жанров.*

Abstract: *This article analyzes the theoretical foundations of the everyday genre as a specific form in literature. Everyday literature is a reflection of individual experience, formed*

on the basis of artistic thinking, personal experiences, and inner monologue. The article examines the literary and aesthetic functions of the diary, its place as an autobiographical text, its changes in the modern literary process, and its evaluation in literary criticism based on a scientific and theoretical approach. Also, the stages of development of the genre of the diary in the literature of the 20th-21st centuries, its stylistic features, and the ways of expressing the author's position through it are analyzed. The article is aimed at highlighting the role and artistic-aesthetic value of the diary in the system of literary genres.

Keywords: *genre of everyday life, literary form, autobiography, inner monologue, literary thinking, author's position, modern literature, system of genres.*

KIRISH

Adabiyot inson tafakkuri, ichki dunyosi va ijtimoiy ongining eng nozik qatlamlarini badiiy obrazlar orqali ifodalovchi muhim san'at turlaridan biridir. Adabiy jarayonda shakllangan har bir janr insoniyatning madaniy-estetik taraqqiyotini o'zida aks ettiradi. Shular sirasiga kiruvchi kundalik janri ham o'ziga xos xususiyatlari, subyektiv yondashuvi va ichki samimiyati bilan ajralib turadi. Avvalboshdan xususiy-muloqot shakli sifatida qaralgan kundalik, vaqt o'tishi bilan badiiy-estetik mazmun kasb eta boshladi hamda adabiy janrlar tizimida mustahkam o'rin egalladi.

Bugungi adabiy tanqid va nazariyada kundalikning nafaqat shaxsiy hujjat yoki avtobiografik manba sifatidagi, balki adabiy shakl darajasidagi mohiyati tobora dolzarb mavzuga aylanib bormoqda. Xususan, XX–XXI asr adabiyotida ushbu janr badiiy tafakkur, mualliflik pozitsiyasi va shaxsning ichki kechinmalarini ifodalash vositasi sifatida keng qo'llanilmoqda. Shu bois, kundalik janrining nazariy asoslarini, uning adabiy shaklga aylanish bosqichlarini ilmiy jihatdan tahlil qilish hozirgi adabiy jarayonni chuqurroq anglash uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Mazkur maqolada kundalikning adabiy shakl sifatidagi o'ziga xos jihatlari, uning janrlar tizimidagi o'rni, badiiy-estetik xususiyatlari va zamonaviy adabiyotdagi namoyon bo'lish shakllari nazariy yondashuvlar asosida o'rganiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Kundalik janrining adabiy shakl sifatidagi o'rni bir qancha adabiyotshunoslar tomonidan turli davrlarda tahlil etilgan. Jumladan, rus adabiyotida M.M. Baxtinning dialogizm nazariyasi, avtobiografik shakllarning o'zaro munosabati haqida ilgari surgan g'oyalari ushbu janrni tadqiq etishda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qilmoqda. G'arbiy adabiyotshunoslikda esa Philippe Lejeune'ning "avtobiografik shartnoma" konsepsiyasi kundalik va avtobiografiya o'rtasidagi farqlarni aniqlashda muhim ilmiy yondashuvni taklif etadi.

O'zbek adabiyotshunosligida esa kundalik janrining badiiy-estetik xususiyatlari hali to'liq ilmiy asosda chuqur tahlil qilinmagan bo'lsa-da, ayrim adiblarning (masalan, Cho'lpon, Oybek, Hamid Olimjon, Abdulla Qodiriy) shaxsiy kundaliklari asosida olib borilgan izlanishlar mavjud. So'nggi yillarda adabiy tanqidda shaxsiyat, ichki monolog, mualliflik pozitsiyasi va

intim badiiyat kabi tushunchalarga bo'lgan qiziqish ortib bormoqda, bu esa kundalik janrini qayta ochib berish zaruratini yuzaga keltirmoqda.

Shuningdek, zamonaviy adabiy jarayonda internet bloglari va raqamli kundaliklar shaklida paydo bo'lgan yangi adabiy ifoda vositalari kundalik janrining yangi shakllanish bosqichini tahlil qilishga zamin yaratmoqda.

Ushbu tadqiqotda kundalik janrini adabiy shakl sifatida o'rganish uchun quyidagi ilmiy metodlar qo'llanildi.

Tarixiy-adabiy tahlil – kundalik janrining paydo bo'lishi, rivojlanish bosqichlari va adabiy jarayondagi o'rni tarixiy kontekstda o'rganildi.

Komparativ tahlil – turli adabiy maktablar va madaniy muhitlarda shakllangan kundalik namunalarning o'zaro taqqosiy tahlili amalga oshirildi.

Struktural yondashuv – kundalik janrining ichki tuzilmasi, uslubiy xususiyatlari, mualliflik nutqi va kompozitsion birliklari tahlil qilindi.

Estetik-nazariy tahlil – kundalikning badiiy qiymati, adabiy-estetik funktsiya va qabul jarayonidagi o'rni o'rganildi.

Kontekstual tahlil – kundalik matnlarining muallif hayoti, ijtimoiy-madaniy sharoitlar bilan bog'liqligi kontekstda yoritildi.

Ushbu metodlar orqali kundalik janrining adabiy shakl sifatidagi xususiyatlari ko'p qirrali va chuqur tahlil qilinishiga erishildi.

MUHOKAMA

Kundalik janri dastlab shaxsiy yozuv, xotira va hayotiy voqealarni qayd etish vositasi sifatida shakllangan bo'lsa-da, vaqt o'tishi bilan u adabiy shaklga aylana bordi. Ushbu shakl o'zida nafaqat muallifning kundalik hayotini, balki uning ichki kechinmalari, ijtimoiy voqelikka bo'lgan munosabatini, shaxsiy-estetik dunyoqarashini ham aks ettira boshladi. Kundalikning adabiy shaklga aylanishida yozuvchining individual uslubi, tafakkur darajasi, zamonaviy badiiy konvensiyalar va ijtimoiy sharoitlar hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Muhokamali jihatlardan biri shuki, kundalik adabiyotda avtobiografik janrlar bilan yaqinlik kasb etsa-da, u to'liq avtobiografiya emas. Kundalik matnlari ko'pincha fragmentar, vaqtga bog'langan, tuzilishi jihatdan bo'lakli bo'lib, bu uni boshqa an'anaviy janrlardan ajratib turadi. Shu sababli ba'zi adabiyotshunoslar kundalikni adabiy shakl sifatida emas, balki oraliq janr – “avtohujiyatli adabiyot” sifatida baholaydilar. Biroq kundaliklarda mavjud badiiy ifoda vositalari, ichki drammatizm, mualliflik pozitsiyasi va uslubiy yondashuvlar uni alohida adabiy shakl sifatida e'tirof etishga zamin yaratadi.

Yana bir muhim jihat shuki, kundalik orqali muallif o'zining jamiyatga, o'ziga, hayotga bo'lgan munosabatini ochiq va bevosita ifoda etadi. Bu esa adabiy jarayonda kundalikni subyektivlikning eng yuqori shakli sifatida ko'rishga imkon beradi. Ayniqsa, zamonaviy adabiyotda kundalik matnlar psixologik chuqurlik, ichki monolog va individual tafakkurni ifodalash vositasi sifatida dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Shuningdek, raqamli asrda kundalik shaklining blog, ijtimoiy tarmoq yozuvlari kabi yangi formatlarda namoyon bo'lishi uning janr doiralarini kengaytirmoqda. Bu holat

kundalikni nafaqat an'anaviy adabiy doirada, balki zamonaviy madaniyatning interaktiv va ommaviy shakllari bilan uyg'unlashgan ko'rinishda o'rganishni talab etadi.

Shunday qilib, kundalikning adabiy shakl sifatidagi nazariy asoslarini tahlil qilish – adabiyotning shaxsiylik va estetik ifoda chegaralarini chuqurroq anglashga xizmat qiladi. Bu esa uning adabiy jarayondagi rolini yanada kengroq ko'lamda baholash imkonini beradi.

NATIJALAR

O'tkazilgan nazariy tahlil va ilmiy izlanishlar asosida quyidagi muhim natijalarga erishildi. Kundalik – adabiy shakl sifatida shaxsiy tajriba, ichki kechinmalar va mualliflik tafakkurining bevosita ifodasi bo'lib, o'ziga xos kompozitsion va uslubiy tuzilishga ega badiiy matn shaklidir.

Kundalik janri dastlab huquqiy-hujjatli va avtobiografik shakl sifatida qaralgan bo'lsa-da, u badiiy-estetik mezonlar asosida shakllangan va adabiy jarayonda mustaqil janr darajasiga ko'tarilgan.

Kundalik adabiyotda subyektivlik, ichki monolog, samimiyat va fragmentarlik kabi xususiyatlar orqali adabiy ifoda vositasi sifatida o'zining o'rni va ahamiyatiga ega.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, kundalik matnlarida mualliflik pozitsiyasi, vaqt va makon bilan bog'liqlik asosiy belgilar sifatida namoyon bo'ladi va bu uni boshqa janrlardan farqlab turadi.

XX–XXI asr adabiyotida kundalik shakli orqali yozuvchi nafaqat o'zining ichki dunyosini, balki davr ijtimoiy-ma'naviy muhitini ham aks ettira oladi. Bu esa kundalik janrining madaniy-tarixiy manba sifatidagi ahamiyatini oshiradi.

Raqamli texnologiyalar rivoji kundalik shaklining yangi – elektron, blog shaklidagi ko'rinishlarini vujudga keltirdi, bu esa janrning zamonaviy adabiy jarayonga moslashuvchanligini ko'rsatadi.

O'zbek adabiyotshunosligida kundalik janrini adabiy shakl sifatida tizimli va chuqur o'rganish hali yetarli darajada emas, ammo bu yo'nalishda olib borilayotgan dastlabki izlanishlar istiqbolli ilmiy yo'nalish sifatida qaralmoqda.

XULOSA

Kundalik janri adabiy tafakkurning shaxsiy va intim shakllarini ifodalashda muhim vositalardan biri sifatida qaralishi zarur. Ushbu janrning adabiy shaklga aylanishi, bir tomondan, yozuvchining individual psixologik holati va estetik qarashlarini yoritishga xizmat qilsa, ikkinchi tomondan, u zamonaviy adabiyotda mualliflik nutqi, ichki monolog va badiiy tafakkur kabi jarayonlarning chuqurlashuviga sabab bo'lmoqda.

Kundalik matni ko'pincha xotira va voqelikni qayd etuvchi hujjatli shakl sifatida qaralsada, adabiy-estetik jihatdan u badiiy janrlar tizimida o'ziga xos o'rin egallaydi. Uning tuzilmasi, uslubi va mazmuni muallif dunyoqarashi bilan bevosita bog'liq bo'lib, adabiy asar darajasidagi ifodaviylik, tahlilchanlik va estetik baholashni o'zida mujassam etadi. Zamonaviy adabiy jarayonda kundalik shaklining kengayib borishi, xususan bloglar, ijtimoiy tarmoqlardagi yozuvlar va digital kundaliklar shaklida namoyon bo'lishi, bu janrning zamon bilan uyg'un rivojlanayotganligini ko'rsatadi. Shunday ekan, kundalik janrining nazariy

asoslarini chuqur o'rganish, uni adabiyotshunoslik doirasida mustaqil adabiy shakl sifatida tadqiq etish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Ushbu maqolada olib borilgan tahlillar kundalik janrining adabiy-estetik imkoniyatlarini ochib berish, uning tarixiy shakllanish jarayoni, janrlar tizimidagi o'rne va zamonaviy ifodalanish usullarini belgilashga xizmat qiladi. Kelgusida bu yo'nalishda yanada kengroq empirik va amaliy tadqiqotlar olib borilishi tavsiya etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Бахтин М.М. Вопросы литературы и эстетики. – Москва: Художественная литература, 1975. – 502 с.
2. Lejeune, Philippe. On Autobiography. – Minneapolis: University of Minnesota Press, 1989. – 221 p.
3. Gusdorf, Georges. Conditions and Limits of Autobiography // Autobiography: Essays Theoretical and Critical. Princeton University Press, 1980.
4. Шмелев Д. Н. Очерки по стилистике русского языка. – Москва: Наука, 1977. – 304 с.
5. Mirziyoev Sh.M. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2017.
6. G'ofurov Q. Adabiy jarayon va badiiy tafakkur. – Toshkent: Fan, 2006. – 288 b.
7. Qurbonov Sh. Adabiyotshunoslikka kirish. – Toshkent: O'zbekiston, 2004. – 244 b.
8. Karimov A. Adabiy tanqid nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: Ma'naviyat, 2010. – 312 b.
9. Boymirzayeva D. Avtobiografik adabiyot va adabiy portret janrlari. – Toshkent: Ilm ziyo, 2020. – 198 b.
10. Saidova M. O'zbek nasrida avtobiografik yo'nalishlar. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2018.